

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Restanten van een sluis aan de zuiderdokken te Antwerpen

Eindverslag van een toevalsvondst

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Restanten van een sluis aan de zuiderdokken te Antwerpen
Eindverslag van een toevalsvondst.

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 216

AUTEURS

Jef Vansweevelt & Geert Vynckier

JAAR VAN UITGAVE

2022

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Gonda Callaert

OMSLAGILLUSTRATIE

Deel van het platform van de Cockerillbrug met een aangrenzend deel
van de IJzerenpoortkaai.

Copyright Stad Antwerpen dienst archeologie, foto: Jef Vansweevelt

agentschap Onroerend Erfgoed

Havenlaan 88 bus 5

1000 Brussel

T +32 2 553 16 50

info@onroenderfgoed.be

www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.

This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding

4.0 Internationaal-licentie. Bezoek

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van
de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution

4.0 International License. To view a copy of this license, visit

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/TPGS4524>

ISSN 1371-4678

D/2022/3241/155

////////////////////////////////////

RESTANTEN VAN EEN
SLUIS AAN DE
ZUIDERDOKKEN TE
ANTWERPEN

Eindverslag van een toevalsvondst

////////////////////////////////////

JEF VANSWEEVELT EN GEERT VYNCKIER

INHOUD

1 INLEIDING5

2 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT7

3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT8

3.1 ALGEMENE BEPALINGEN8

3.2 DE VRAAGSTELLING MET BETREKKING TOT DE ARCHEOLOGISCHE SITE8

3.3 RANDVOORWAARDEN BIJ TOEVALSVONDSTEN9

4 WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING.....10

5 AANPAK VERDER ONDERZOEK, ONDERZOEKSVRAGEN EN POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK10

6 RELEVANTE VOORKENNIS EN RUIMERE CONTEXT11

6.1 LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT.....11

6.2 ARCHEOLOGISCHE CONTEXT11

6.3 HISTORISCHE CONTEXT.....12

7 BESCHRIJVING VAN DE SITE.....14

7.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE14

7.2 SPOREN, STRUCTUREN EN INTERPRETATIE VAN DE SITE.....14

7.3 VONDSTEN19

7.4 SYNTHESE.....19

8 BIBLIOGRAFIE20

9 LIJST VAN FIGUREN.....20

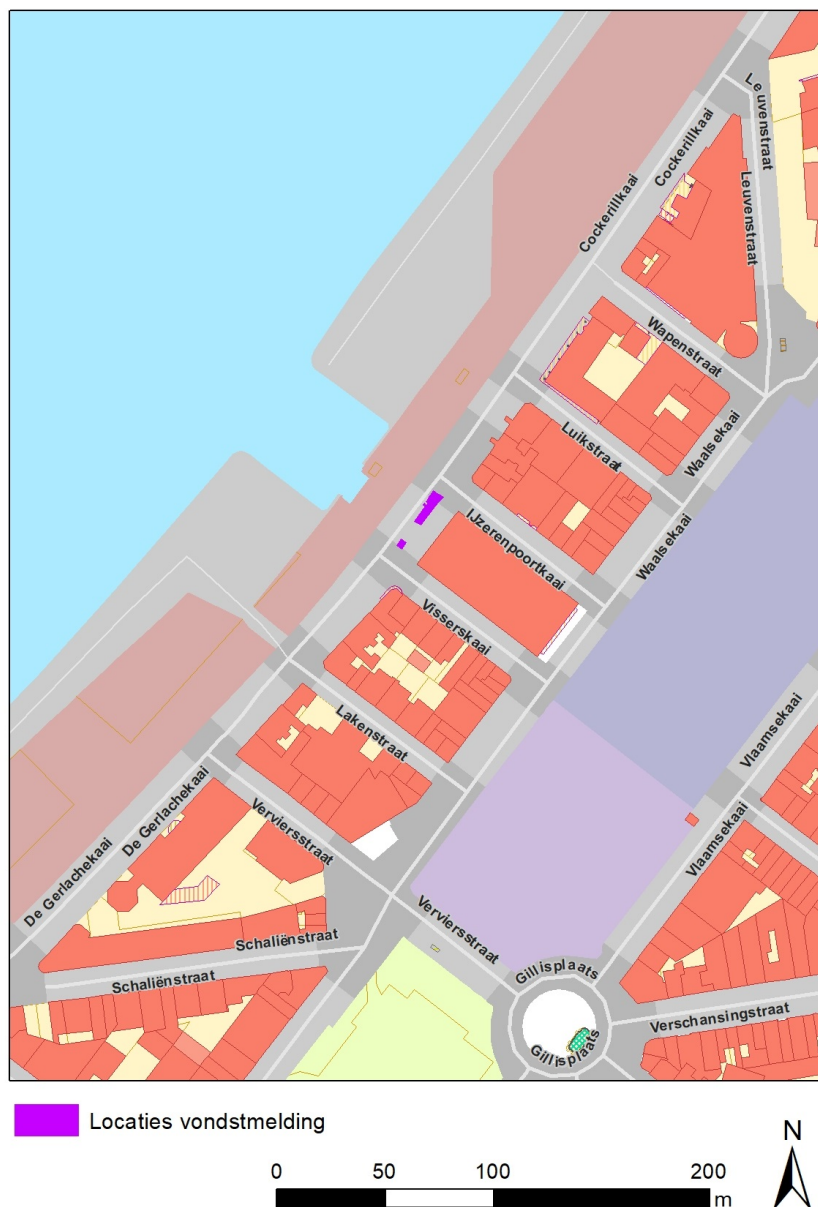
10 BIJLAGEN21

10.1 OPMETINGSPLANNEN.....21

1 INLEIDING

De hier gerapporteerde toevondst gebeurde bij de aanleg van een nieuwe riool onder de rijweg van de zuidelijke Scheldekaaien te Antwerpen (figuur 1). De vondstlocatie ligt binnen het onderzoeksgebied van een archeologienota, opgesteld in het kader van deze rioleringswerken¹. Voor de locatie van deze vindplaats werd echter geen verder archeologisch onderzoek voorzien in het programma van maatregelen. Daarom verliep het onderzoek van de aangetroffen resten volgens de procedure voor toevondsten toen ze bij graafwerken toch op archeologisch relevante sporen zijn gestuit.

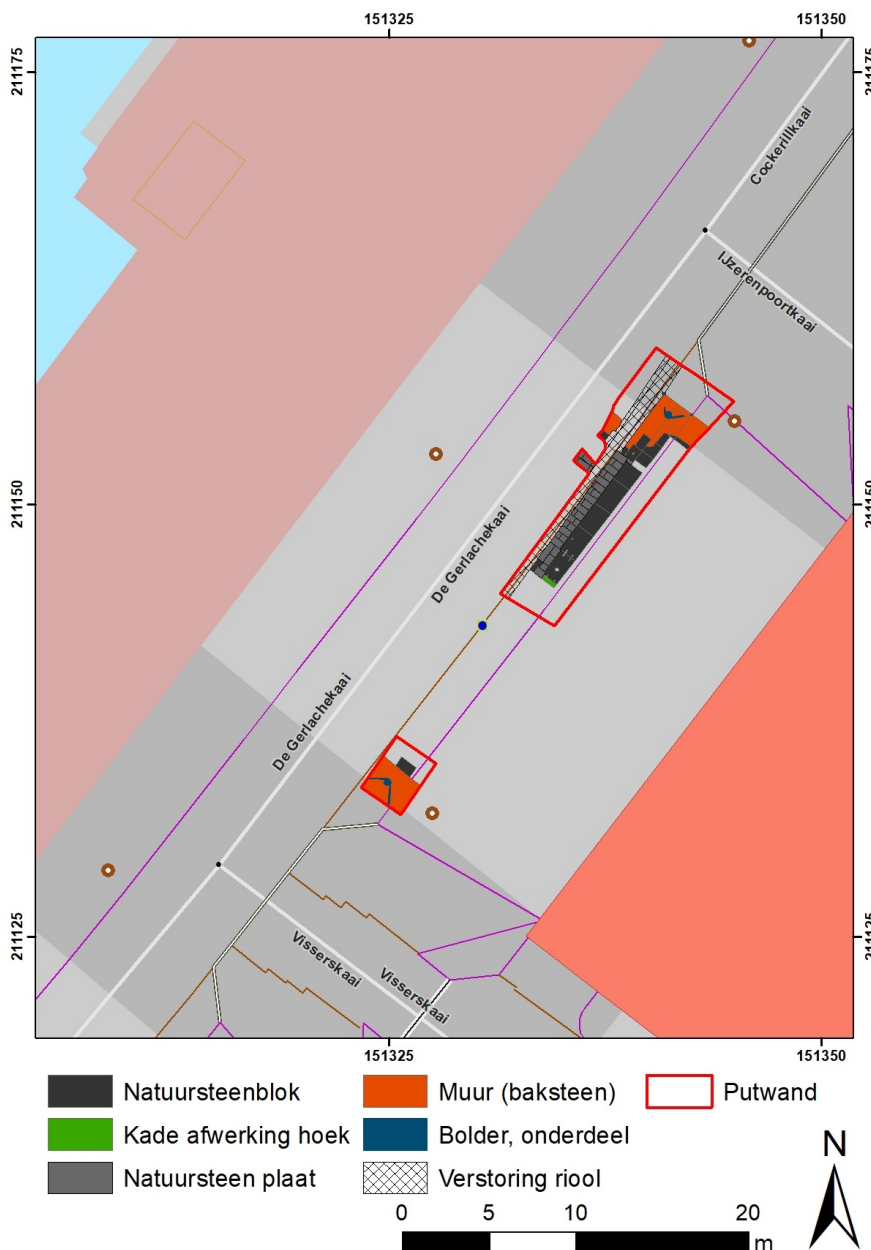
Figuur 1: Situering van de vondstlocatie op het GRB (© Agiv).

Voorafgaand aan de graafwerken voor de riool, werd een smalle strook ontgraven om kabels- en leidingen en andere obstakels op te zoeken. Het was bij deze voorafgaande graafwerken dat op de grens van De Gerlachekaai en de Cockerillkaai een natuurstenen structuur aan het licht kwam (fig. 2). In eerste instantie meldde de aannemer (Stadsbader NV) de vondst aan de dienst archeologie van de stad Antwerpen, waarna de stadsdienst een melding van een toevondst deed aan het agentschap

¹ Goovaerts, 2018. <https://id.erfgoed.net/archeologie/archeologienotas/6272>.

Onroerend Erfgoed. In overleg met het agentschap gebeurde het archeologisch onderzoek van de vondst door de stadsdienst op 12 en 15 juni 2020. Later tijdens de eigenlijke aanleg van de riool in augustus 2020 is nog een klein deel van de sluis aangetroffen. Het betrof bakstenen metselwerk met één natuursteen van het parement en een metalen restant van een bolder. Deze werden ingemeten door de landmeter van de aannemer. Omdat de aard van de resten duidelijk was en de werken niet stilgelegd konden worden, is in overleg met het agentschap Onroerend Erfgoed besloten dat een verder onderzoek van dit kleine bijkomende deel niet nodig was.

Het voorziene veldwerk werd volledig afgerond. De uitgewerkte resultaten van dit archeologisch onderzoek, de verdere verwerking van de onderzoeksgegevens en de interpretatie van de site binnen de ruimere historische context vormen het onderwerp van dit eindverslag.

Figuur 2: Overzicht van de opgegraven structuur op het GRB (© Agiv/stad Antwerpen dienst archeologie)

2 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT

Cockerillkaai 39

Projectcode	2020F126
Naam en erkenningsnummer erkende archeoloog	agentschap Onroerend Erfgoed (OE) OE/ERK/Archeoloog/2015/00001
Veldwerkleider	Jef Vansweevelt (OE/ERK/Archeoloog/2015 00080)
Locatiegegevens van het onderzochte gebied	
Provincie	Antwerpen
Gemeente	Antwerpen
District	Antwerpen
Adres	Cockerillkaai 39
Toponiem	Gelegen op de grens van De Gerlachekaai met de Cockerillkaai
Bounding box in Lambertcoördinaten (EPSG:31370)	NO: 151345,203 / 211159,320 ZW: 151330,861 / 211142,333
Kadastrale informatie	Antwerpen, Afdeling 11, Sectie L, Openbaar domein
Toevalsvonds	
Datum vondst	08/06/2020
Datum melding	09/06/2020 (ID 587)
Dossiernummer	ID 4658
Begin- en einddatum veldwerk	Begin: 12/06/2020 Einde: 15/06/2020
Oppervlakte van het onderzoeksgebied	Circa 81 m ² (71m ² voor start rioolwerken en 10m ² tijdens rioolwerken)
Terreinwerk	Jef Vansweevelt, Daan Celis, Youssef Gasi Dahia Abdallah, Metin Sömer, Mike van Vlasselaer
Opmetingen en aanmaak kaartmateriaal	Terreinopmetingen: Stadsbader NV kaarten: Jef Vansweevelt
Tekenwerk en plannen	Jef Vansweevelt
Fotografie terrein en vondsten	Jef Vansweevelt
Rapportage	Jef Vansweevelt/Geert Vynckier

3 DE ONROERENDERFgoedDECREET

3.1 ALGEMENE BEPALINGEN

Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 vermeldt het volgende in verband met toevalsvondsten, onder Hoofdstuk 5. Archeologie – Onderafdeling 4. Toevalsvondsten:

Art. 5.1.4. *Iedereen die, op een ander moment dan bij het uitvoeren van een archeologisch vooronderzoek, een archeologische opgraving of het gebruik van een metaaldetector, een roerend of onroerend goed vindt waarvan hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden dat het archeologische erfgoedwaarde heeft, is verplicht daarvan binnen drie dagen aangifte te doen bij het agentschap. De Vlaamse Regering kan de nadere regels daarvoor bepalen. In voorkomend geval brengt het agentschap de zakelijkrechthouder en de gebruiker van de betrokken percelen, als ze niet de vinder zijn, en de gemeenten waar de vondsten worden gedaan ervan op de hoogte dat er vondsten zijn gedaan die vermoedelijk archeologische erfgoedwaarde hebben en wat de rechtsgevolgen daarvan zijn. De zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder moeten tot de tiende dag na de aangifte:*

1° de archeologische artefacten en hun vindplaats in onveranderde toestand bewaren;

2° de archeologische artefacten en hun context tegen beschadiging of vernieling beschermen;

3° de archeologische artefacten en hun context toegankelijk maken voor onderzoek door het agentschap.

De Vlaamse Regering kan de nadere regels daarvoor bepalen.

Na het onderzoek, vermeld in het derde lid, 3°, kan het agentschap de termijn van tien dagen inkorten of verlengen. Het agentschap brengt de zakelijkrechthouder en de gebruiker daarvan per beveiligde zending op de hoogte. Na het verstrijken van de termijn zijn de zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder niet langer onderworpen aan het passiefbehoudsbeginsel voor archeologisch erfgoed voor wat betreft de gemelde vondst.

De Memorie van Toelichting van het Onroerenderfgoeddecreet vult aan:

Artikel 5.1.4. (...) De bij decreet opgelegde bewaarmogelijkheden blijven gedurende tien dagen van kracht. Gedurende deze periode beschikt de Vlaamse overheid over de nodige tijd om de noodzakelijke vaststellingen te doen of te laten doen op het terrein. De Vlaamse overheid werkt zoveel mogelijk samen met de betrokken onroerenderfgoedgemeente(n). Op basis van de terreinevaluatie kan de Vlaamse overheid de termijn van tien dagen verlengen of inkorten. Eventuele financiële tegemoetkomingen als gevolg van een termijnverlenging kunnen in uitvoeringsbesluiten worden behandeld (zoals bepaald in artikel 10.3.3). Omdat deze financiële tegemoetkomingen volledig voor rekening van de Vlaamse overheid zijn, is de Vlaamse administratie volledig voor het proces van toevalsvondsten bevoegd.

Het Onroerenderfgoedbesluit van de Vlaamse Regering van 16 mei 2014 betreffende de uitvoering van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 (gewijzigd bij besluit van de Vlaamse Regering van 4 december 2015) vervolledigt als volgt:

Artikel 5.5.4. Met toepassing van artikel 5.1.4 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en in afwijking van artikel 5.5.1 tot en met artikel 5.5.3 van dit besluit geldt voor archeologische vooronderzoeken met ingreep in de bodem en archeologische opgravingen die volgen op een toevalsvondst en uitgevoerd worden door het agentschap, een onmiddellijke toelating.

Een toevalsvondst dient steeds op korte termijn behandeld te worden. Hierdoor beperkt de onderzoeksopdracht zich tot het evalueren van het bodemarchief en het *ex situ* bewaren van mogelijk archeologisch materiaal dat dreigt vernietigd te worden. Binnen de context van een toevalsvondst kan een voorafgaandelijk bureauonderzoek niet plaatsvinden. Dit bureauonderzoek dat de landschappelijke, bodemkundige, historische en archeologische voorkennis van de vindplaats verzamelt, is noodzakelijkerwijze na het terreinonderzoek gebeurd; de resultaten zijn in dit eindverslag opgenomen (zie 6.).

3.2 DE VRAAGSTELLING MET BETREKKING TOT DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Aangezien het hier een toevalsvondst betreft, was een voorafgaande vraagstelling niet aan de orde. Het doel van het onderzoek van een toevalsvondst beperkt zich tot inzicht verkrijgen in de aard van de aangetroffen archeologische sporen en vondsten, hun datering en indien van toepassing hun relatie en fasering, alsook het *ex situ* bewaren van de vondsten die dreigen vernietigd te worden.

//

Voor dit eindverslag is dit onderzoek uitgebreid. De resultaten van het archeologisch onderzoek zijn bestudeerd in het licht van de historische context om te komen tot een interpretatie van de site.

3.3 RANDVOORWAARDEN BIJ TOEVALSVONDSTEN

De randvoorwaarden noodzakelijk voor het onderzoek van een toevalsvondst worden beschreven in artikel 5.1.4. van het Onroerendergoeddecreet van 12 juli 2013: *‘De zakelijkrechthouder, de gebruiker en de vinder moeten tot de tiende dag na de aangifte de archeologische artefacten en hun vindplaats in onveranderde toestand bewaren, de archeologische artefacten en hun context tegen beschadiging of vernieling beschermen, de archeologische artefacten en hun context toegankelijk maken voor onderzoek door het agentschap’.*

4 WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING

De documentatie van de gemelde toevalsvondst gebeurde volgens de bepalingen van het Onroerenderfgoeddecreet (2013) zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren (versie 4.0).

Gezien het hier een toevalsvondst betreft, was er geen sprake van een voorafgaand bepaalde strategie. De resten werden aangetroffen bij het graven van een smalle sleuf voor het detecteren van kabels, leidingen en andere obstakels voorafgaand aan de aanleg van een nieuwe riool onder de rijweg van de Scheldekaaien (De Gerlachekaai en de Cockerillkaai; zie ook inleiding).

Bij het onderzoek stelde de aannemer (Stadsbader NV) een graafmachine ter beschikking om de volledige breedte van de geplande rioolsleuf uit te graven ter hoogte van de vondst. Daarbij nam hij de nodige maatregelen om het archeologisch onderzoek veilig te laten verlopen. De aannemer schakelde ook zijn landmeter in om metselwerk op te meten en schakelde een arbeider in ter ondersteuning van het archeologisch team.

Al snel was duidelijk dat het om een deel van de zuidersluis ging, de voormalige sluis naar de zuiderdokken. De toegang of 'voorhaven' van deze sluis is nog zichtbaar als een inham in de huidige Scheldekaai ter hoogte van de vondstlocatie (cf. fig. 1). De vondstlocatie ligt aan de noordwestelijke hoek van het sas van de sluis. De aangetroffen resten bestonden uit een natuurstenen platform van de Cockerillbrug en een deel van de natuurstenen kademuur met achterliggend bakstenen metselwerk. Alle delen van de structuur die in het tracé van de nieuwe riool lagen zijn opgeschoond, gefotografeerd, beschreven en opgemeten met een GPS (nauwkeurigheid 1cm). Om de exacte determinatie van de structuur te vergemakkelijken zijn enkele zeer beperkte delen buiten het toekomstige riooltracé open gelegd (enkele m²). Alleen de bovenrand van de sluis lag in het gabarit van de nieuwe riool en werd onderzocht. Gezien de zeer diepe ligging van de sluisbodem (cf. fig. 9) was het sowieso onmogelijk om deze op te zoeken.

De structuur is bij het onderzoek intact gelaten en – in afwachting van de eigenlijke rioolwerken – volledig terug afgedekt om geen onnodige verstoring te veroorzaken en de doorgang voor werfverkeer mogelijk te maken. Er zijn geen archeologische vondsten aangetroffen.

5 AANPAK VERDER ONDERZOEK, ONDERZOEKSVRAGEN EN POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

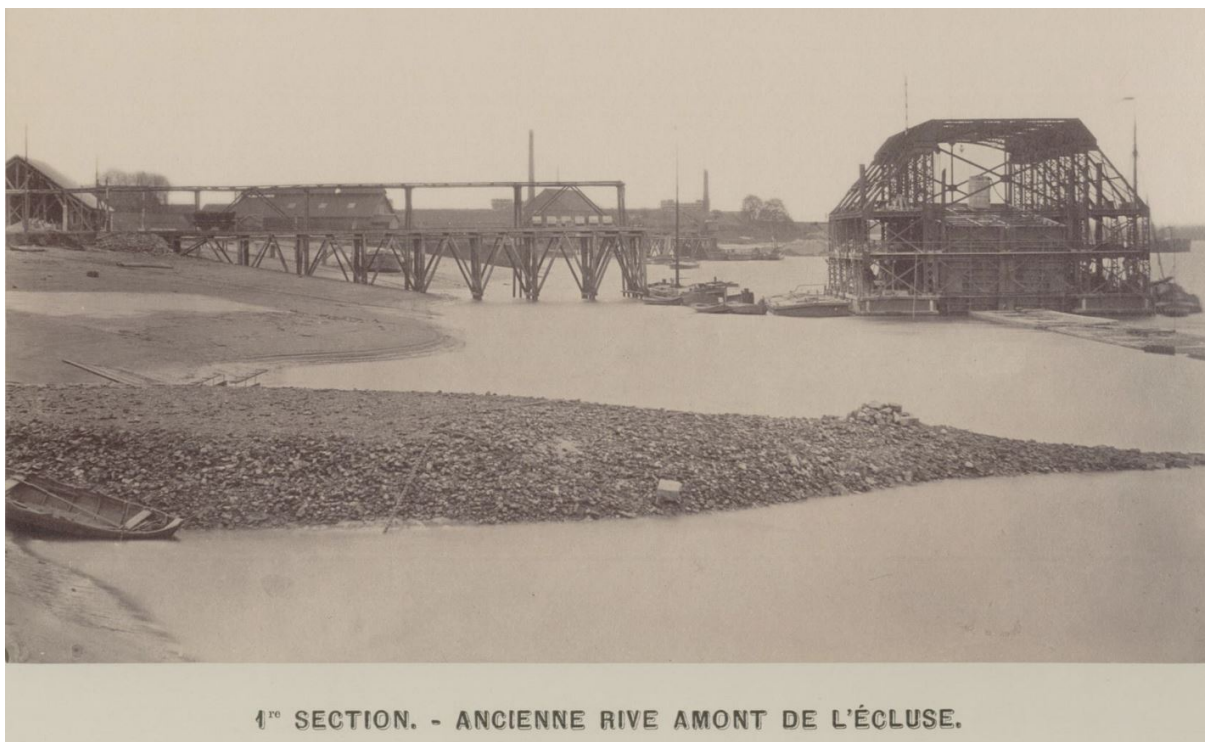
De studie beperkt zich tot case-gebonden onderzoeksvragen met betrekking tot de aard van de vindplaats, de datering ervan en de detailbeschrijving van onderdelen van de structuur.

6 RELEVANTE VOORKENNIS EN RUIMERE CONTEXT

6.1 LANDSCHAPPELIJKE EN BODEMKUNDIGE CONTEXT

De site ligt in de oeverzone van de Schelde, op circa 85m afstand van de huidige kaaimuur. Tot eind 19de eeuw maakte een aanzienlijk deel van de huidige kaai een deel uit van de rivieroever. Tussen 1877 en 1884 werden zowel de huidige kaaimuur als de zuiderdokken aangelegd. Ter hoogte van de Cockerillkaai en De Gerlachekaai lag de nieuwe kaaimuur een heel eind in de Schelde (figuur 3). De sluis naar de zuiderdokken is voor een groot deel in de voormalige oeverzone gebouwd, waarbij de overige oeverdelen opgevuld werden en sindsdien deel uitmaken van de kaai. De afzettingen zijn verstoord.

Figuur 3: Foto genomen eind 19de eeuw tijdens de aanleg van de kaaimuur met opschrift 'oude oever stroomopwaarts van de sluis', rechts in beeld de nieuwe kaaimuur in aanleg (© Felixarchief FOTO-ALBUM#61).

Op de bodemkaart staat het gehele gebied aangeduid als bebouwd (OB). Op de quartair geologische kaart staan ter hoogte van de site holoceen marien zandige facies aangegeven, wat strookt met de hierboven besproken ligging in de oeverzone van de Schelde. De afzettingen zijn verstoord.

6.2 ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

De vondstlocatie valt buiten de vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Antwerpen'. Het terrein ligt wel binnen de bufferzone 'Unesco werelderfgoed'. Aan de Scheldekaai is de bewaarde voorhaven van de sluis naar de zuiderdokken aangeduid als bouwkundig element en als vastgesteld bouwkundig erfgoed. De vondst ligt tevens binnen het onderzoeksgebied van archeologienota (zie

inhoud

1	inleiding	5
2	administratieve gegevens van het project	7
3	de onderzoeksopdracht.....	8
3.1	algemene bepalingen.....	8
3.2	de vraagstelling met betrekking tot de archeologische site	8
3.3	randvoorwaarden bij toevalsvondsten	9
4	werkwijze en strategie van de opgraving	10
5	aanpak verder onderzoek, onderzoeksvragen en potentieel voor wetenschappelijk onderzoek.....	10
6	relevante voorkennis en ruimere context	11
6.1	landschappelijke en bodemkundige context	11
6.2	archeologische context	11
6.3	historische context	12
7	beschrijving van de site	14
7.1	bodemkundige situatie	14
7.2	sporen, structuren en interpretatie van de site.....	14
7.3	vondsten	19
7.4	synthese.....	19
8	bibliografie.....	20
9	lijst van figuren	20
10	bijlagen	21
10.1	opmetingsplannen	21

inleiding).

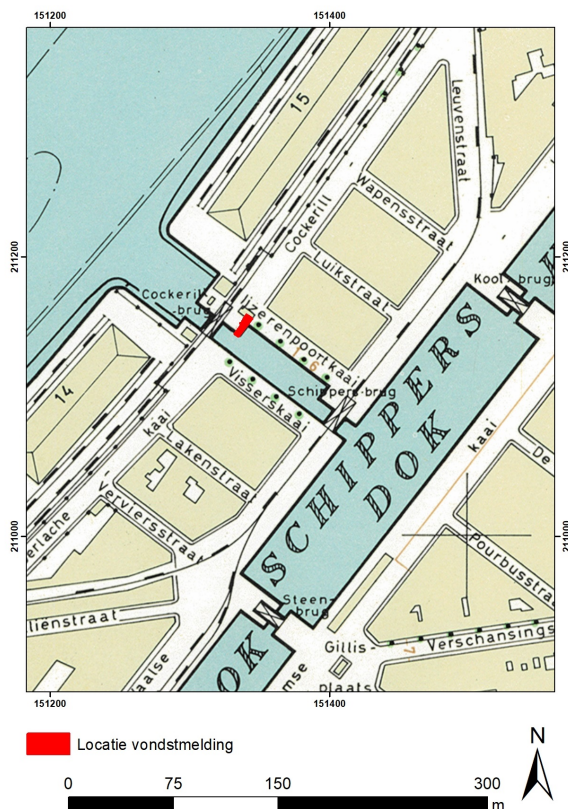
In de centraal archeologische inventaris zijn nabij de vindplaats enkele delen van de 16de-eeuwse citadel opgenomen. De vindplaats zelf maakt geen deel uit van een CAI-locatie. Recent is voor de aanleg van een ondergrondse parking in de voormalige zuiderdokken een archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarbij grote delen van de dokmuren onderzocht zijn².

6.3 HISTORISCHE CONTEXT

Voor er sprake was van de sluis naar de zuiderdokken lag op deze plaats al een inundatiesluis naar de gracht van de 16de-eeuwse citadel. Aan deze sluis, waarover een weg liep, is ook een ‘Ijzeren poort’ aangeduid op historische kaarten (figuur 5).

Met de afbraak van de citadel en de planmatige aanleg van de wijk het Zuid werd gestart in 1874. Drie jaar later startte de aanleg van de Zuiderdokken, die een belangrijk onderdeel zouden uitmaken van de nieuwe wijk. Het is aannemelijk dat bij de constructie van de Zuiderdokken rekening gehouden werd met bestaande grachten en uitgravingen van de citadel. Naast de oude inundatiesluis overlapt de voormalige gracht van de citadel gedeeltelijk met de zuiderdokken.

Onder andere op een kaart uit 1825 is de citadel met sluis afgebeeld (figuur 5). De naam Ijzeren poort bleef bewaard in de huidige straatnaam ‘Ijzerenpoortkaai’, die oorspronkelijk langs het sas van de zuidersluis lag (figuur 4).

Figuur 4: Kaart uit 1959 met aanduiding van de vondstlocatie (© Geopunt).

² Coenaerts *et. al.*, 2019.

In de loop van de 20ste eeuw bleken de zuiderdokken al snel te klein voor moderne schepen. Uiteindelijk werden ze tussen 1967 en 1969 gedempt. Doordat ze tot relatief recent in gebruik waren zijn de dokken afgebeeld op moderne kaarten. De locatie van de vondstmelding is op deze kaarten gemakkelijk te achterhalen.

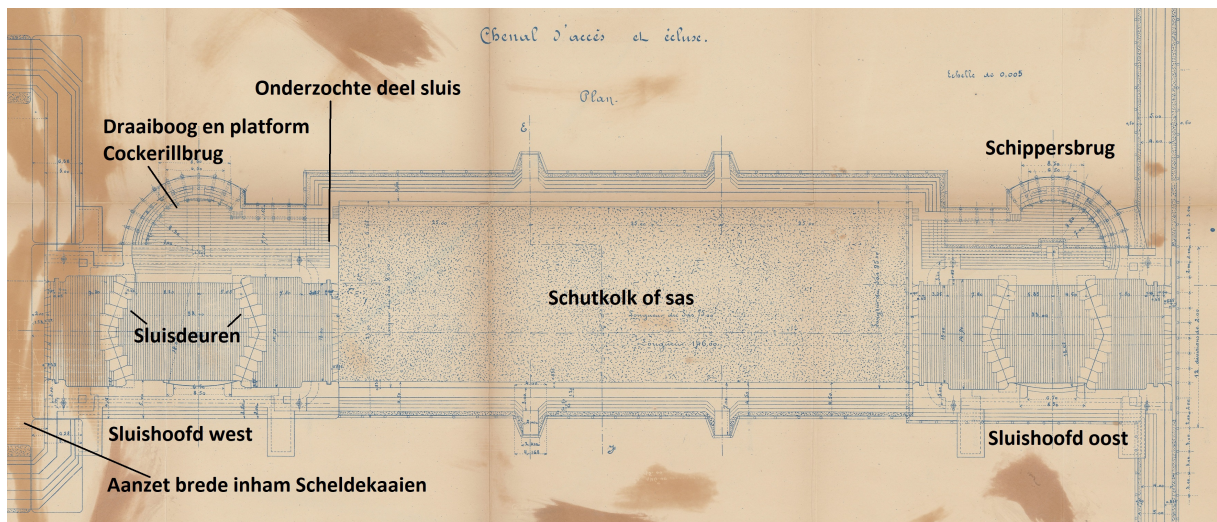
De Cockerillbrug, die deel uitmaakte van de sluis, lag direct ten westen van de onderzochte locatie (figuur 4). Aan de andere kant van de sluis lag de Schippersbrug. Beide bruggen waren draaibruggen waarover een goederenspoor liep. Om schepen door te laten dienden deze bruggen gedraaid te worden. In geopende toestand rustten de bruggen op een natuurstenen platform. Bij het terreinonderzoek is een klein deel van de IJzerenpoortkaai en het platform voor de draaibrug aan de noordzijde van de sluis gedocumenteerd.

Naast diverse foto's en kaarten zijn ontwerpplannen van de zuiderdokken en de sluis bewaard. Hierop is in detail te zien welke elementen van de sluis precies onderzocht zijn. De vondstlocatie lag ter hoogte van de doorgang van het sluishoofd met de sluisdeuren naar de brede schutkolk of sas (figuur 6 en figuur 7). Zoals vermeld lag hier ook het platform waarop de Cockerillbrug rustte wanneer ze gedraaid werd om schepen in de sluis te laten (figuur 6).

Figuur 5: Uitsnede uit kaart van 1825 – lang voor de aanleg van de zuiderdokken – met een deel van de citadel, waaronder de inundatiesluis en 'IJzere poort' (© Cartesius/Rijksarchief België).

Figuur 6: Ontwerpplan uit 1878 van de sluis naar de Zuiderdokken met aanduiding van enkele onderdelen en de onderzochte locatie (© Felixarchief 697#1465).

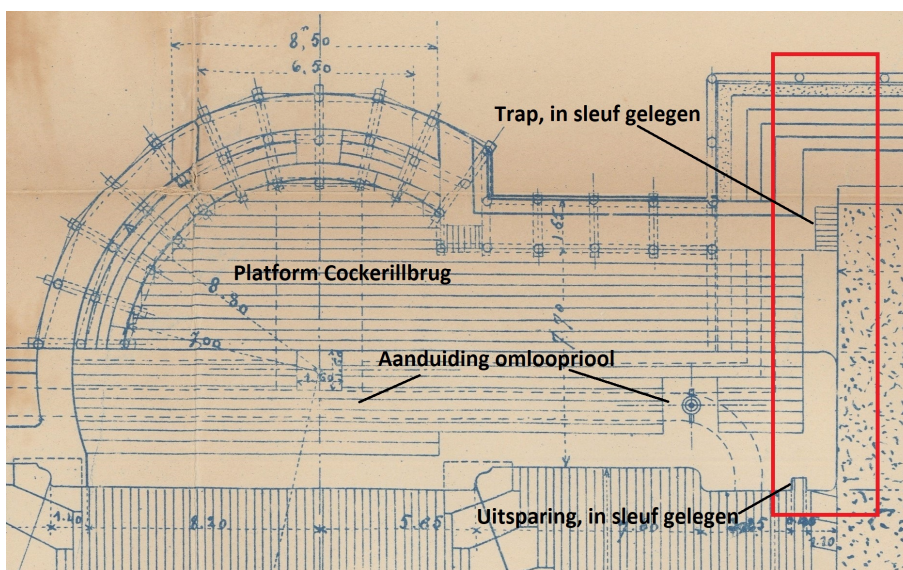

7 BESCHRIJVING VAN DE SITE

7.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE

Gezien de aard van de vindplaats werden geen specifieke bodemkundige waarnemingen gedaan. Het maken van bodemkundige referentieprofielen was binnen de context van het terreinonderzoek niet van toepassing. Binnen de voormalige sluis en boven de aangetroffen structuren bestond de bodem uit opgebracht, veelal licht geel-grijs zand met wat puin. Direct ten noorden van de structuur en dus buiten de voormalige sluis bestond de bodem uit geroerd en/of opgebracht, donkergrijs zand met puin. Oeverafzettingen van de Schelde of andere bodemlagen waren niet aanwezig in de uitgraving. De hele sleuf werd doorsneden door een noord-zuid gelegen oudere riool die de bovenste delen van de structuur verstoorde (zie 7.2).

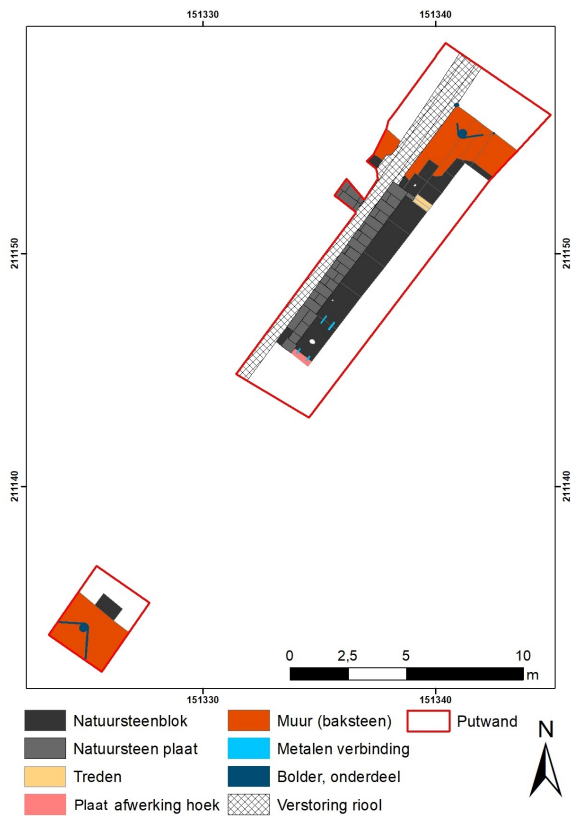
7.2 SPOREN, STRUCTUREN EN INTERPRETATIE VAN DE SITE

Figuur 7: Detail van het ontwerpplan met de schematische aanduiding van de opgravingsput (rode rechthoek) en enkele onderdelen (© Felixarchief 697#1465).

Uit de vergelijking van het ontwerpplan (figuur 7) met de opgemeten structuren (figuur 8) werd duidelijk dat een groot deel van de onderzochte structuur bestond uit de oostrand van het platform van de Cockerillbrug. Verder ligt ook de noordwesthoek van het sas en het aangrenzend deel van de IJzerenpoortkaai in de sleuf (figuur 6 en figuur 7). Op een oude foto van de sluis is het opgegraven deel goed te onderscheiden (figuur 9).

Figuur 8: Opmetingsplan algemeen overzicht. Een grotere versie van dit plan is opgenomen in bijlage 1 (© Stad Antwerpen dienst Archeologie).

Het straatniveau van de IJzerenpoortkaai was in de 19de eeuw gelijk aan het huidige straatniveau (circa 6,5m TAW). Desondanks bleek de structuur slechts ondiep afgebroken en waren delen van de kaai bewaard tot 6,15m TAW (figuur 10). Enkele natuursteenblokken lijken secuur verwijderd, waarschijnlijk om ze elders weer te gebruiken. De grootste verstoring werd veroorzaakt door een riool die de hogere delen van de kaai doorkruiste (figuur 10).

Omdat het brug-platform circa 1,6m onder het straatniveau lag (4,9m TAW), bleef het volledig intact, hoewel de riool er direct op rustte. De totale gedocumenteerde structuur was circa 12,8m lang en het platform 8,3m. Een klein kijkvenster aan de westzijde van de rioolbuis meegerekend werd het platform over een breedte van circa 3,6m gedocumenteerd (figuur 8 en bijlage 1).

Figuur 9: Foto van de zuidersluis kort na de aanleg. De rode pijl geeft de locatie van de geregistreerde structuur aan (© Felixarchief FOTO-ALBUM#61).

De muren van het sas bestonden uit bakstenen metselwerk met een parement van grote blokken blauwe hardsteen, zoals ook te zien is op de historische foto (figuur 9). In de onderzochte sleuf was de bakstenen achterzijde en kern van de kaaimuur zichtbaar. Langs het sas was de muur – inclusief het natuurstenen parement – 1m78 breed. De muur langs het platform was circa 1,6m breed (zie aanduidingen op figuur 10). Achteraan was op het baksteen metselwerk een laag zachte, grijsgroene mortel aangebracht (figuur 10). Het metselwerk bestond uit rode tot paarsrode bakstenen met typische afmetingen (circa 18X8,5X5cm). De mortel was wat lichter grijs en harder, met meer kalkbrokjes dan de mortel gebruikt voor de afwerking aan de achterzijde van de muur.

Figuur 10: Overzichtsfoto vanuit het noorden met aanduiding van de belangrijkste onderdelen (© stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 11: detail van het trapje met achteraan de afdruk van enkele verdwenen treden (© Stad Antwerpen dienst archeologie)

Bij de documentatie bleek dat alleen de wanden van het platform uit blokken natuursteen waren opgebouwd. Het centrale deel bestond uit platen blauwe hardsteen. Zowel blokken als platen waren bovenaan gepolijst. De platen waren circa 15cm dik en zeer stevig bevestigd.

De zichtbare zijkanten van de natuursteenblokken waren typisch afgewerkt met een gebouchardeerd oppervlak omgeven door een 5cm brede strook van fijne dwarsgroefjes. De bovenrand aan de waterzijde was zorgvuldig afgerond (figuur 14). De in totaal vijf natuursteenblokken van de rand waren circa 65cm hoog. De drie centrale blokken waren circa 1,7m lang, het blok aan de hoek is 2m lang en het noordelijke blok tegen het trapje was 1,2m lang. De blokken waren 1,1m diep, buiten het wat smallere hoekblok (circa 1m diep). Aan de hoek was op het natuursteenblok een aparte natuursteenplaat bevestigd met twee uitsparingen waarin lood gegoten werd. Het hoekblok was op zijn beurt verankerd in het naastgelegen blok door twee gelijkaardige verbindingen (figuur 8 en figuur 14). Mogelijk werd de hoek ooit hersteld met deze aparte plaat en extra bevestigingen. Naast de plaat op de hoek wijzen alleen twee kleine met metaal opgevulde holtes en een ingezet stukje natuursteen op beperkte herstellingen.

Tegen de noordwesthoek van het sas lag een gedeeltelijk bewaard, natuurstenen trapje dat ook op oude ontwerpplannen en de historische foto te zien is (figuur 7 en figuur 9). Boven de nog aanwezige treden was het verdere verloop ervan af te lezen als afdruk in het naastliggende natuursteenblok (figuur 11). Het leidde van het platform naar het straatniveau van de IJzerenpoortkaai.

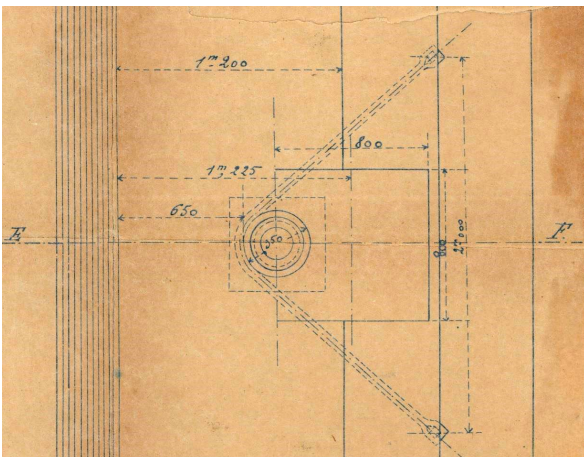
Op de historische foto is te zien dat ongeveer waar het trapje bovenkwam een bolder stond. In de top van het baksteen metselwerk waren de metalen restanten van deze bolder nog aanwezig (figuur 10 en figuur 12). Op een ontwerpplan uit 1878 is een type-ontwerp van een bolder afgebeeld. Dit ontwerp stemt perfect overeen met de geregistreerde resten (figuur 13). Tijdens de aanleg van de riool is nog een klein deel van de sluis aangetroffen (augustus 2020). Het betrof bakstenen metselwerk met één

natuursteen van het parement aan de andere zijde van het sas. In dit metselwerk waren de resten van een tweede, identieke bolder bewaard.

Figuur 12: Restanten van een bolder
(© Stad Antwerpen dienst archeologie).

Figuur 13: Bovenaanzicht van een bolder uit een type-ontwerpplan van de zuiderdokken (© Felixarchief 697#1459).

Ten slotte was aan de zuidkant van het platform een uitsparing in de muur te zien, afgedekt door een natuursteenplaat. De uitsparing is 38cm breed en circa 43cm diep. Uit het ontwerpplan blijkt dat elk sluishoofd twee paren van tegenover elkaar gelegen uitsparingen had die doorliepen tot op de sluisbodem.

Dergelijke uitsparingen komen bij de meeste sluisen voor en dienen om met schotten of schutbalken het sas en/of de sluishoofden af te sluiten³ (Arends 1994). Dit is bijvoorbeeld nodig om aan de sluisdeuren te kunnen werken. Op het ontwerpplan is niet aangegeven dat de uitsparingen bovenaan afgedekt waren, dus mogelijk is de natuursteenplaat later toegevoegd.

Verder vermelden we nog drie verticale houten plankjes die onderling verbonden waren door een horizontaal plankje aan de binnenzijde en die de uitsparing afsloten. Achter de plankjes was slib opgehoopt. Het is niet duidelijk of de uitsparing op deze wijze tot onderaan was afgesloten. De functie van deze plankjes is niet duidelijk. Aan weerszijde van de uitsparing zijn ondiepe vertrappingen aangebracht in de blauwe steen, waarvan de functie evenmin duidelijk is (figuur 14).

³ Arends 1994.

Figuur 14: Overzicht vanuit het zuiden, onderaan in beeld de uitsparing voor schutbalken in de zuidrand van het platform met houten plankjes en erlangs ondiepe vertrappingen (© Stad Antwerpen dienst archeologie).

7.3 VONDSTEN

Er zijn geen archeologische vondsten aangetroffen tijdens het onderzoek.

7.4 SYNTHESE

Het terreinonderzoek vond plaats naar aanleiding van het melden van een toevalsvondst. Meteen was duidelijk dat de aangetroffen structuur een deel van de sluis betrof die ooit de verbinding vormde tussen de Schelde en de Zuiderdokken. Naast de aard van de structuur duidde ook de ligging hierop; een deel van de voormalige voorhaven van de sluis vormt nog steeds een inham in de Scheldekaaien.

De Zuiderdokken werden tussen 1877 en 1884 aangelegd, gelijktijdig met de bouw van een nieuwe kaaimuur langs de Schelde. Tussen 1967 en 1969 werden de dokken gedempt. Zowel voor de sluis als de dokken zijn veel archiefgegevens beschikbaar. Naast diverse topografische kaarten waarop de dokken staan afgebeeld zijn zeer gedetailleerde ontwerpplannen van de gehele structuur bewaard. Verder bestaat een fotoalbum over de aanleg van de Scheldekaaien en de dokken, destijds door de aannemer van de werken samengesteld.

De Cockerillbrug was één van de twee bruggen over de sluis. Het was een draaibrug die in geopende toestand rustte op een lagergelegen platform. Op het terrein was al snel duidelijk dat de gedocumenteerde sleuf op de rand lag van het platform van de Cockerillbrug met een aangrenzend deel van de IJzerenpoortkaai. Bij het terreinwerk is vastgesteld dat de randen van het platform en de overige delen van de wanden van het sas opgebouwd waren uit grote blokken blauwe hardsteen. Het centrale deel van het platform was opgebouwd uit dunnere platen blauwe hardsteen. Ondanks de ondiepe ligging en wat verstoring door een bestaande riool, bleek de structuur goed bewaard. Alleen

de bovenste delen van de sluis lagen in het gabarit van de nieuw aan te leggen riool en werden onderzocht. De diepere delen bleven onaangeroerd.

8 BIBLIOGRAFIE

ARENDS, G.J. 1994: *Sluizen en Stuwen. De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940*. Bouwtechniek in Nederland 5. Delftse Universitaire Pers/Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Delft.

COENAERTS J., PYPE P. & PRAET M. 2019: *Een havendok na 50 jaar opgegeven en gedempt opnieuw aan het licht gebracht. Archeologische werfbegeleiding van het Steendok te Antwerpen. Eindverslag 1: opvulling dok en registratie opbouw*, ABO Archeologische rapporten 559, Gent.

GOOVAERTS S. 2018: *Archeologische evaluatie van het bodemarchief aan de D'Herbouvillekaai, Ledeganckkaai, De Gerlachekaai en de Cockerillkaai te Antwerpen*. ABO archeologische rapporten 559, ABO nv, Gent.

9 LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: Situering van de vondstlocatie op het GRB (©Agiv)

Figuur 2: Overzicht van de opgegraven structuur op het GRB (© Agiv/stad Antwerpen dienst archeologie)

Figuur 3: Foto genomen eind 19e eeuw tijdens de aanleg van de kaaimuur met opschrift 'oude oever stroomopwaarts van de sluis', rechts in beeld de nieuwe kaaimuur in aanleg (© Felixarchief FOTO-ALBUM#61)

Figuur 4: Kaart uit 1959 met aanduiding van de vondstlocatie (© geopunt)

Figuur 5: Uitsnede uit kaart van 1825 – lang voor de aanleg van de zuiderdokken – met een deel van de citadel, waaronder de inundatiesluis en 'IJzeren poort' (© Cartesius/Rijksarchief België)

Figuur 6: Ontwerpplan uit 1878 van de sluis naar de Zuiderdokken met aanduiding van enkele onderdelen en de onderzochte locatie (© Felixarchief 697#1465)

Figuur 7: Detail van ontwerpplan met de schematische aanduiding van de opgravingsput (rode rechthoek) en enkele onderdelen (© Felixarchief 697#1465)

Figuur 8: Opmetingsplan algemeen overzicht. Een grotere versie van dit plan is opgenomen in bijlage 1 (© Stad Antwerpen dienst Archeologie)

Figuur 9: Foto van de zuidersluis kort na de aanleg. De rode pijl geeft de locatie van de geregistreerde structuur aan (© Felixarchief FOTO-ALBUM#61)

Figuur 10: Overzichtsfoto vanuit het noorden met aanduiding van de belangrijkste onderdelen (© stad Antwerpen dienst archeologie)

Figuur 11: detail van het trapje met achteraan de afdruk van enkele verdwenen treden (© Stad Antwerpen dienst archeologie)

Figuur 12: Restanten van een bolder (© Stad Antwerpen dienst archeologie)

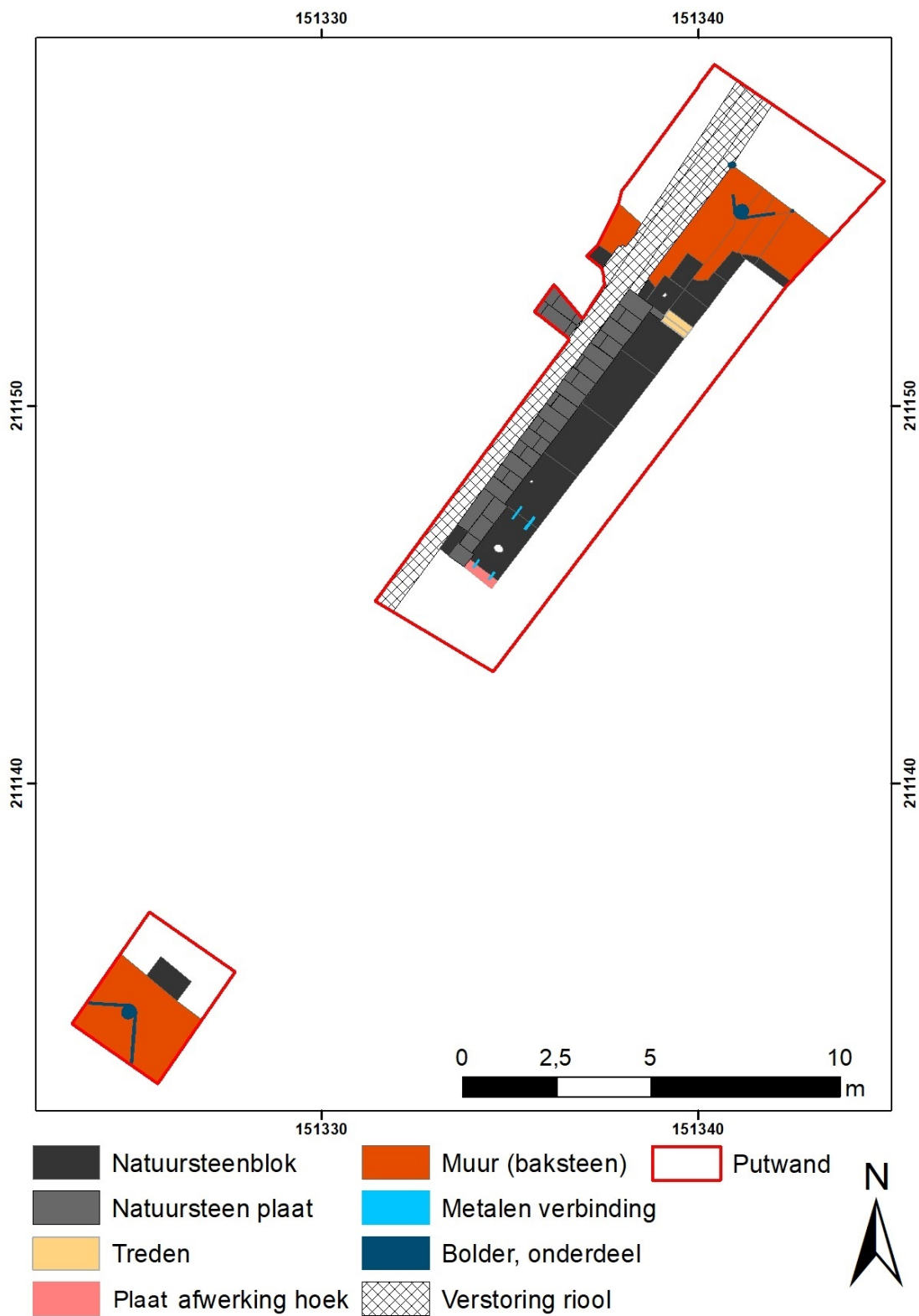
Figuur 13: Bovenaanzicht van een bolder uit een type-ontwerpplan van de zuiderdokken (© Felixarchief 697#1459)

Figuur 14: Overzicht vanuit het zuiden, onderaan in beeld de uitsparing voor schutbalken in de zuidrand van het platform met houten plankjes en erlangs ondiepe vertrappingen (© Stad Antwerpen dienst archeologie)

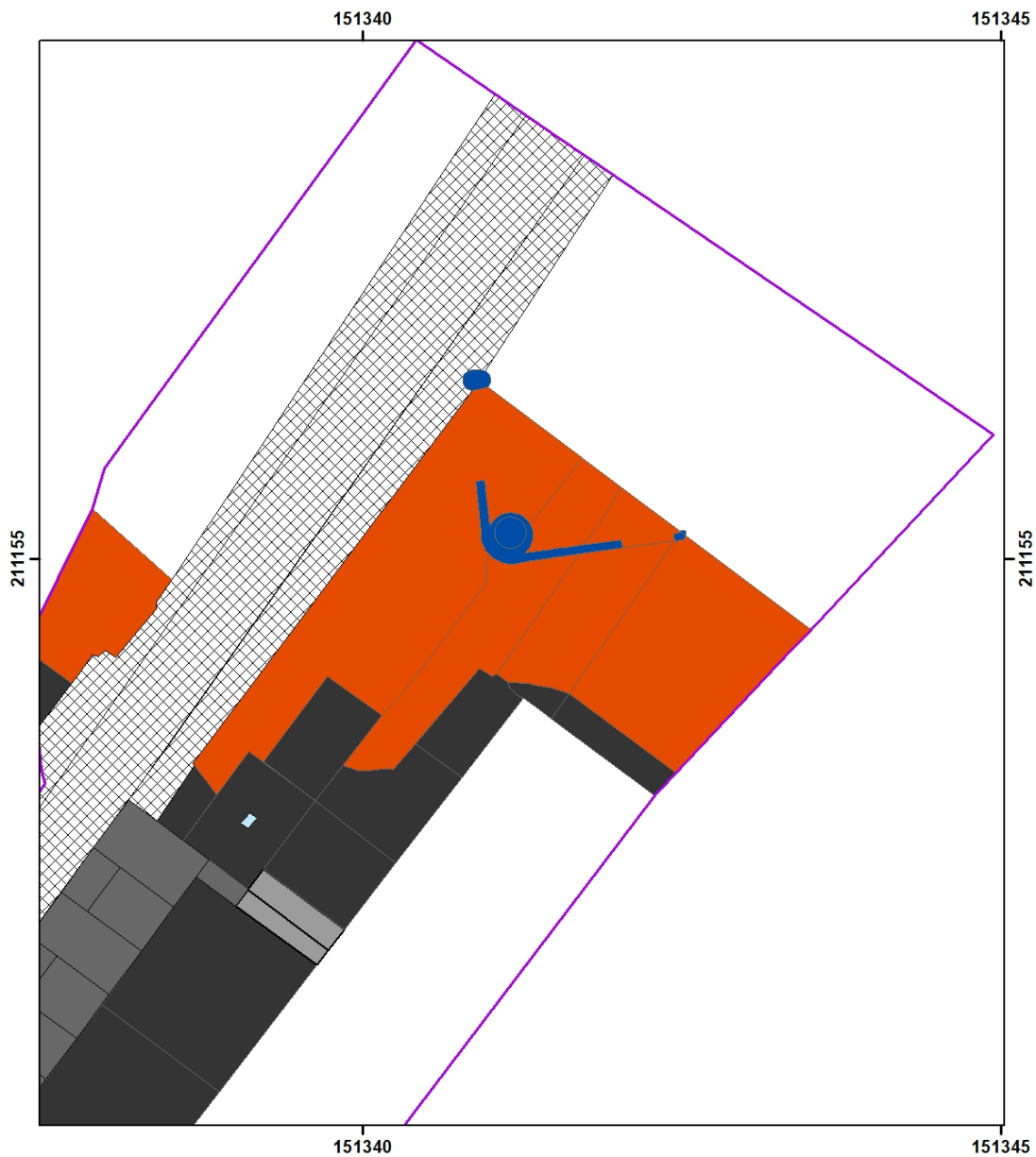

10 BIJLAGEN

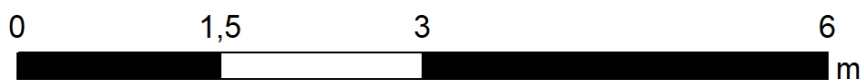
10.1 OPMETINGSPLANNEN

Bijlage 1: Opmetingsplan algemeen overzicht (© Stad Antwerpen dienst Archeologie).

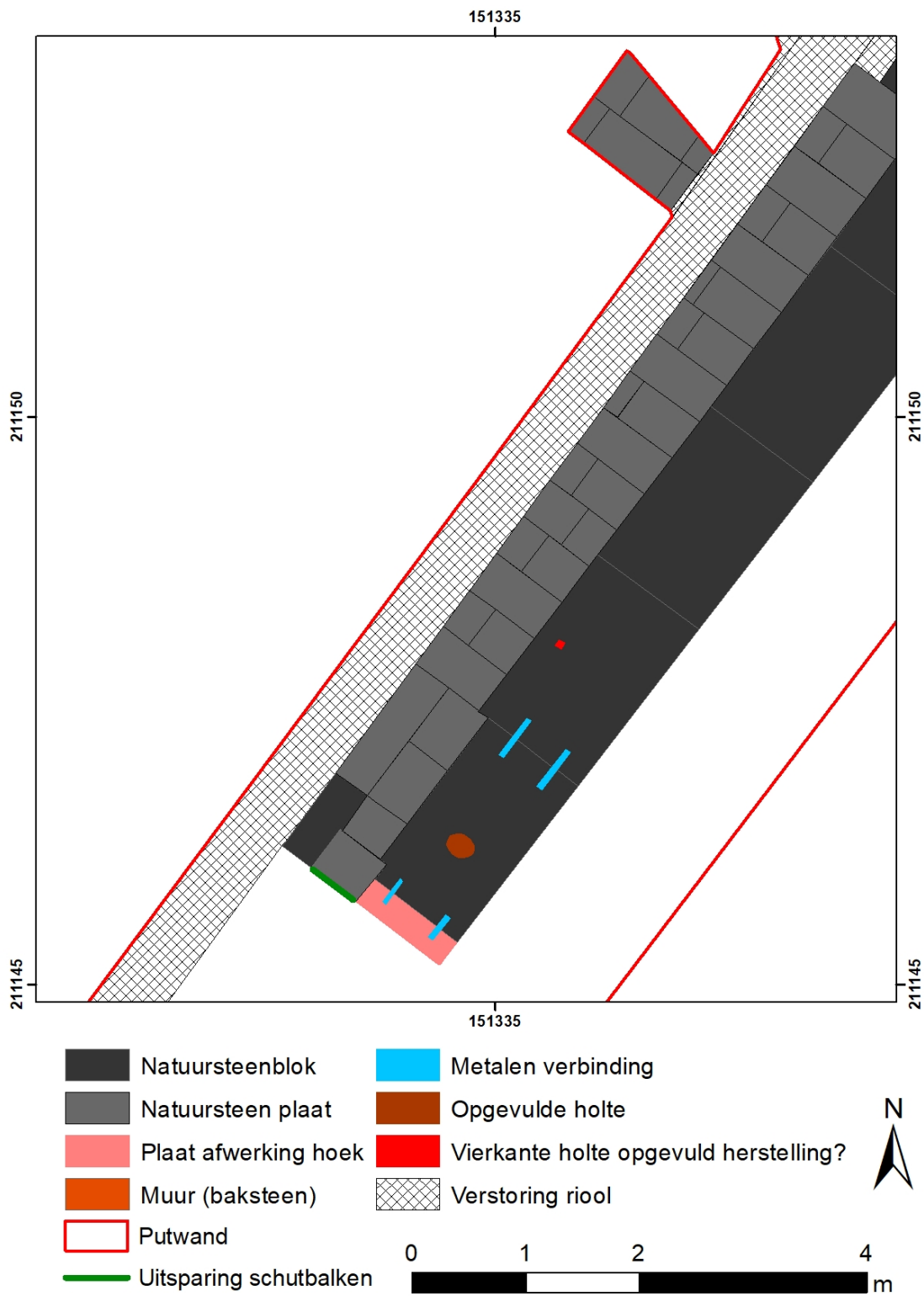

Natuursteenblok	Bolder metalen onderdeel
Natuursteen plaat	Vierkante holte
Treden	Verstoring riool
Muur (baksteen)	Putwand

Bijlage 2: Noordelijk deel van de opgravingsput met aanduiding van de verschillende structuren (© Stad Antwerpen dienst Archeologie).

Bijlage 3: Zuidelijk deel van de opgravingsput met aanduiding van de verschillende structuren (© Stad Antwerpen dienst Archeologie).